

hand van drie familie-geschiedenissen. Met de centrale vraagstelling van dit proefschrift heeft dit hoofdstuk weinig te maken, maar het is zeer lezenswaardig.

Alles bij elkaar is deze studie het produkt van grondig, minutieus en consciëntieus beschreven onderzoek en zeer verhelderend. Gehoopt mag worden dat het toegezegde vervolg over de aansluitende periode spoedig zal volgen. Overigens biedt dit boek voor vergelijkbaar onderzoek in een andere regio veel inspirerende aanknopingspunten. In de marge mag nog opgemerkt worden, dat Le Sage ten Broek (123) in 1850 al drie jaren dood was, dat het aandeel van Karl Marx en diens *Kommunistisch Manifest* aan de revoluties van 1848 (21) beslist niet zo voor de hand liggend is, als de auteur lijkt te veronderstellen, en dat de opname van een duidelijk kaartje van de Fox River Valley de moeite waard zou zijn geweest.

G. A. M. Beekelaar

M. Hanson, *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914* (Maaslandse monografieën XLIX; Leeuwarden-Maastricht: Eisma, 1990,xlix+332 blz., f79,50, BfI370,-, ISBN 90 70052 77 6).

Dit boek is een verkorte en bewerkte versie van de dissertatie van Hanson uit 1984. Er wordt een onderdeel van de Vlaamse emancipatiestrijd in beschreven: de strijd tegen het gebruik van het Frans en voor de invoering van het Nederlands als vak en als voertaal in het middelbaar onderwijs in de provincie Limburg. In het eerste deel geeft de auteur een chronologisch overzicht van de ontwikkeling van deze taalstrijd, inclusief de daarbij optredende politieke en kerkelijke actoren, alsmede van de betekenis in deze van de Vlaamse beweging. In het uitvoerige tweede deel gaat hij, op basis van grondige bronnenstudie, na hoe het er in de praktijk van de verschillende middelbare scholen toeging.

De taalstrijd speelde zich af in drie fasen. Nadat vooral in de laatste jaren van het Koninkrijk gepoogd was het Nederlands een stevige basis in het middelbaar onderwijs te geven, kreeg na 1830 en nog sterker na de formele scheiding in 1839 het Frans weer zijn dominante positie terug. Het gebeurde zowel op de officiële (openbaar gefinancierde) als op de vrije (onder rooms-katholiek toezicht staande) scholen, op welke laatste de ook in ons land bepaald invloedrijke (zie het belangrijke proefschrift van A. F. Manning, dat, ten onrechte, niet geraadpleegd werd) uit Leiden afkomstige, maar volstrekt verfranse bisschop van Luik, C. R. A. van Bommel, grote invloed had. Hij en de andere kerkelijke autoriteiten stonden op het standpunt, dat de Vlaamse toekomstige clerus de aansluiting met de Franstalige intellectuele en politieke elite niet mocht missen, al was voorde dagelijkse praktijk van de zielzorg het gebruik van het Vlaams van veel groter belang. Een stelling, die nog heel lang de taalpolitiek van kerkelijke zijde mede zal bepalen.

De wet op het middelbaar onderwijs van 1850 had tot gevolg dat het Nederlands in beide schooltypen helemaal als voertaal verdween. Zelfs het vak Nederlands, voorzover gegeven, werd in het Frans onderwezen. Leerlingen, die de taalregels overtraden, werden effectief te schande gezet via het *signum linguae*. Voor Limburg was daarmee het middelbaar onderwijs de verfransingshaard voor toekomstige intellectuelen geworden. Hoewel uit het Vlaamse kamp steeds stemmen opgingen voor goed onderwijs in wat niet steeds even duidelijk als 'moedertaalonderwijs' aangeduid wordt en voor tenminste een gelijke behandeling van Frans en Nederlands, trad al spoedig een zekere berusting op: vernederlandsing van het onderwijs was althans op korte termijn een illusie.

Rond 1870 vond er een omslag plaats. Nederlands kreeg een betere plaats in het curriculum en

werd ook in de eigen taal gegeven. Ook in andere vakken begon het Nederlands aan een voorzichtige opmars. In de officiële scholen ging dat wat gemakkelijker dan in de vrije, ook omdat het primaat van de klassieken daar te weinig ruimte bood. Interessant is verder, dat de lettergilden het spreken en schrijven in het Nederlands gingen bevorderen, zodat naast het spreken van Frans op school, buiten de schooltijden het Nederlands meer in zwang kwam. Taalwetten, waarvan die van 1883 de belangrijkste was, zorgden intussen ook voor de versterking van het Nederlands, terwijl lerarenopleidingen, aanvankelijk aan hogere normaalscholen, sinds 1890 aan de universiteiten docenten gingen opleiden, die in het Nederlands les konden geven. Het Nederlands als cultuurtaal zou het nu ook gaan winnen en een einde maken aan de spanning die er tot dan toe met de Vlaamse dialecten had bestaan. Rond de eeuwwisseling is er veel flamingantische energie gestopt in een verdere vernederlandsing van het middelbaar onderwijs. Nieuwe wetgeving in 1910 bracht vooruitgang, maar betekende nog lang niet de eindoverwinning voor het Nederlands. Het verdere verloop wordt echter in dit boek niet verhaald.

Wat uit het tweede deel van het boek wel duidelijk wordt, is dat het proces van vernederlandsing van het Limburgse middelbaar onderwijs niet volgens een vast stramen en gelijktijdig verliep. Vele interne en externe factoren speelden daarbij een rol. Er was verschil tussen de officiële en vrije scholen en op de plattelandsscholen en die in kleine steden, met name in een volledige Vlaamstalige omgeving, werd het Nederlands eerder toegepast dan in de grote steden en in gebieden rond de taalgrens.

Volgens Hanson streeden de Vlamingen een gerechtvaardigde strijd toen zij aan de franstalige dominantie in het Limburgse middelbaar onderwijs een einde wilden maken. Des te opvallender is het daarom, dat hij op de omslag een portret liet afdrukken van de francofiële Luikse bisschop Van Bommel, die bovendien in zijn boek niet de hoofdrol speelt. De vraag die zich opdringt is, of de schrijver wél voldoende recht gedaan heeft aan het bijzondere karakter van het middelbaar onderwijs in een groot deel van de doorhem behandelde periode. Was het niet zó, dat autoriteiten en ouders voor de, tenslotte voor een kleine en selecte groep kinderen bestemde middelbare scholen een zekere status wilden handhaven en hoorde daar dan niet, zoals ook in andere landen, een sterke positie van de internationale omgangstaal, het Frans bij? In Nederland heetten de middelbaar onderwijs-scholen tot een eind na het midden van de negentiende eeuw nog 'Franse' scholen. In Hansons boek komen ook de scholen in het Nederlandse Limburg van voor de scheiding van 1839 terloops aan de orde (Weert, Roermond, Venlo, Venray en Rolduc). Als hij de geschiedenis van deze scholen nog een tijdje had gevolgd dan had hij ontdekt, dat het Frans na 1839 daar nog lange tijd een overheersende positie zou innemen. Men kon dus verwachten, dat er bij de betrokkenen aan de overkant van de grens weinig neiging bestond om aan dit specifieke karakter al te veel te tomen en dat het in geval van het middelbaar onderwijs dus om meer gaat dan om de meer algemene Belgische problematiek van de tegenstelling tussen Frans en Nederlands.

P.Th.F.M. Boekholt

C. Jeurgens, *De Haarlemmermeer. Een studie in planning en beleid 1836-1858* (Dissertatie Leiden 1991 ; NEHA-series III, xvi; Amsterdam: NEHA, 1991, 326 blz., f60,-, ISBN 90 71617 46 7).

Zelden wordt de geschiedenis van de moderne waterstaat verblijd met een studie als dit Leidse proefschrift. Het behandelt een gigantisch waterstaatkundig werk — de droogmaking van het